

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-50-9-16>**To the history of settlement and formation of the ethnic composition of the population of the transdnister zone of the Balta district****Viacheslav H. Kushnir**

Odesa I.I.Mechnikov National University

Dr. (History), Professor (Ukraine)

email: v_kushnir@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-3019>**Abstract.**

Topicality. The Ukrainian-Moldovan borderland is a zone of active ethnic processes, the formation of variable ethno-cultural complexes at the regional and local levels. Ethnographic data accumulated in South-East Podillia at the beginning of the 21st century. became the basis for studying ethnic processes, the consequences of intercultural interaction in certain zones of the Ukrainian-Moldovan borderland, in particular in the Transdnister part. The area research should start with the history of formation of the population ethnic composition in the 19th century, as well as its dynamics, and identification of bearers of various historical and cultural traditions. This primary task has been partially solved in this article. **Research methodology** is based on the principles of scientificity, systematicity, a combination of general scientific and special historical, statistical, problem-chronological, comparative and analytical methods. **The aim** of the article is to study the ethnic composition of the population of the Transdnister part of the Balta district of the Podillya province on the grounds of analysis of the Podillia diocesan historical and statistical committee data. **The scientific novelty** resides in a detailed study of the number and ratio of representatives of different nationalities. In our research we have revealed consequences of intercultural communications in ethnocultural processes at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. **Conclusions.** The ethnic composition of the population of the Balta district in the Transdnister border zone with Moldova has been clarified. The ratio of Ukrainians, Moldovans, Poles and Jews has been established. The elements of acculturation and assimilation have been identified and the dynamics of their identities has been traced.

Keywords: Balta district, Podolsk province, Ukrainians, Moldovans, Jews, Shlyaheta, identity.

**До історії заселення і формування етнічного складу населення
придністровської зони Балтського повіту****В'ячеслав Кушнір**

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

доктор історичних наук, професор (Україна)

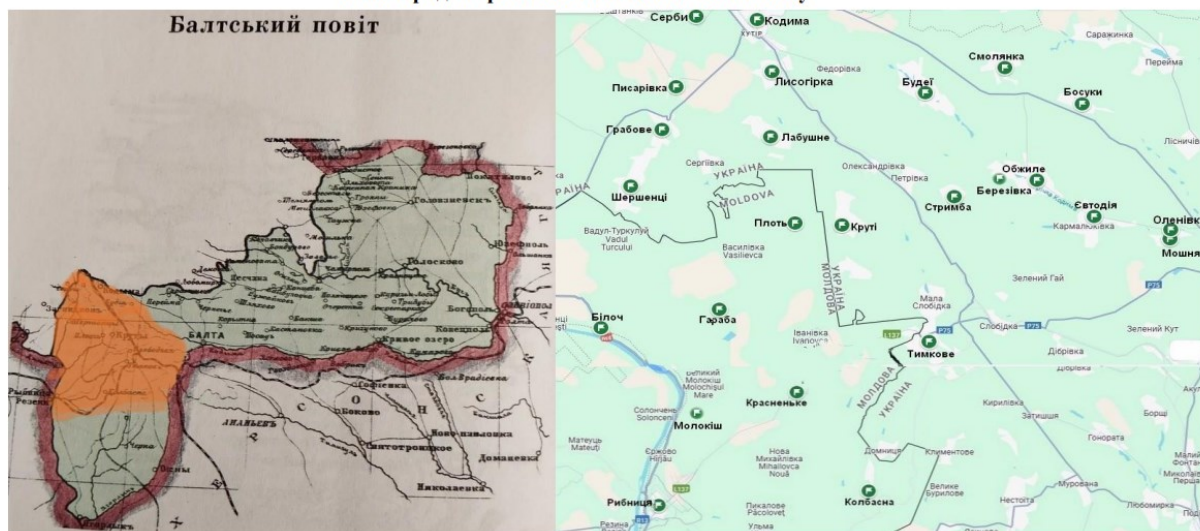
email: v_kushnir@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-3019>**Анотація.**

Актуальність. Українсько-молдовське порубіжжя – зона активних етнічних процесів, формування варіативних етнокультурних комплексів на регіональних і локальних рівнях. Накопичений етнографічний матеріал у Південно-Східному Поділлі на початку ХХІ ст. став основою для вивчення етнічних процесів, наслідків міжкультурної взаємодії в окремих зонах українсько-молдовського порубіжжя зокрема у придністровській частині і дослідження у цій сфері слід розпочинати з історії формування етнічного складу населення у ХІХ ст., його динаміки, ідентифікації носіїв різних історичних і культурних традицій. Це першочергове завдання частково вирішується у даній статті. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах науковості, системності, поєднанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів, статистичного, проблемно-хронологічного, порівняльного, аналітичного. **Метою статті** є дослідження етнічного складу населення придністровської частини Балтського повіту Подільської губернії на основі аналізу матеріалів Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. **Наукова новизна** у з'ясуванні чисельності і співвідношення представників різних етнічних груп, виявлені наслідки міжкультурних комунікацій в етнокультурних процесах в кінці ХІХ – на початку ХХ століть. **Висновки.** З'ясовано етнічний

Постановка проблеми. Південна частина порубіжжя Степу і Лісостепу, зокрема його придністровська частина, для етнологів представляє неабиякий інтерес, насамперед як своєрідна лабораторія етнокультурних процесів. Навіть короткий екскурс в історію останніх двох століть ілюструє високу інтенсивність і динаміку демографічних, соціокультурних трансформацій у цьому краї. Однак, з різних причин регіон тривалий час знаходився поза увагою істориків і народознавців, хоча його географічне розташування, як етноконтактної зони, цілком привабливе, насамперед для народознавчих розвідок. Актуальним у багатоаспектній народознавчій проблематиці є теми з етнокультурних процесів, особливо у порубіжних зонах, де активно комунікують, чи навпаки маргіналізуються носії різних культур. Процеси складні, особливо на українсько-східнороманському порубіжжі: українсько-молдовському і українсько-румунському. На окремих його ділянках виразно проявляється сформована під впливом різноманітних чинників регіональна, локальна культурна своєрідність. Та незалежно від історичних, природно-географічних, соціальних умов, дослідження етнічних процесів розпочинаються з вивчення етнічного складу населення місцевості. У даному випадку у придністровському порубіжжі – Середньому Подністров'ї від Рашкова до річки Кодима.

У цьому випадку ми схилиємося, і то частково, до географічного підходу, оскільки рівень наших знань про культуру населення придністровської зони ще не достатній для визначення її меж. У майбутньому, з накопиченням етнографічних матеріалів, зростатиме роль етнографічного чинника.

Мапа Придністровської зони Балтського повіту

Аналіз джерел та останніх досліджень. Відомості про заселення території в документах яється з XV ст. Та ще близько середини XVI століття землі в межах річок Буг, Дністер.

Саврань юридично не належали ні Великому князівству Литовському, ні Кримському ханству, але були добре відомі ухадникам з Брацлавщини [Боряк, 1985, с. 64].

З 1565 – 1656 років землі входили до Брацлавського воєводства, яке на півдні межувало з Диким полем [Крикун, 2008, с. 12]. Потрібно зазначити, що південний кордон воєводства змінювався в процесі домовленостей Османської імперії і Речі Посполитої в 1633 і 1703 роках [Крикун, 2008, с. 311]. Деякі зауваження у розмежувальному акті 1633 року свідчать про існування на ділянці кордону по обидва береги Сухого Ягорлика (Річка Сухий Ягорлик визнавалась кордоном між Османською імперією і Річчю Посполитою) людності [Крикун, 2008, с. 317], але, на думку М. Крикуна, ця територія все ж була мало залюдненою [Крикун, 2008, с. 317], бо існувала заборона оселятися в зоні чотирьох годин ходу до Сухого Ягорлика. Однак, є підстави допускати присутність певної кількості населення. Тим більш, що на лівому березі Дністра на початку XVII століття вже існували села [Крикун, 2008, с. 267].

Тема заселення краю пов'язана також з історією місцевості під назвою Кодима, Кодимія. Цей топонім привертає увагу з огляду на декілька обставин. По-перше, часто згадується на мапах XVI століття (більше 20 разів за період 1540 – 1600 роки), та ще й вживається як рівноправна назва Поділля, а інколи і витісняє назву «Поділля». Водночас річку Кодиму на мапах не позначали [Дашкевич, 1990, с. 157]. І все ж у міжнародних документах 1542 року вона згадується [Дашкевич, 1990, с. 158]. Можливо, назва успадкована картографами від населення сусідніх територій комунікації між якими були звичайним явищем. Прикладів існування в іншомовному, іншокультурному середовищі гідронімів і топонімів, наприклад тюркомовного походження, на півдні України достатньо. По-друге, виникає цілком логічне запитання щодо пояснення такої популярності незаселеного на той час краю. І все ж деякі свідчення у джерелах зафіксовані.

У документі 1580 року йдеться про привілей Андрею Судимунту від великого князя Вітовта і короля Ольбрихта на села Калаур з присілком Рашків і сільцями [Антонович, 1896, с. 11]. Цим документом також підтверджується заселення принаймні придністровської смуги. Існують й інші відомості про регіон у першій половині XVI століття [Кушнір, 2016, с. 185].

Поступово чисельність переселенців зростає, передовсім у придністровській зоні. Крім заснованих у XV столітті Калаура і Рашкова, на початку XVII століття відомі такі поселення як Молокіш, Підойма, Рибниця, Шершенці інші [Крикун, 2008, с. 241, 247, 250, 265]. На цей час відсутні достовірні відомості про етнічний склад населення однак, такі опосередковані джерела, як гідроніми і топоніми, вказують на освоєння земель носіями принаймні трьох культур. Це більш ранні гідроніми тюркомовного походження, такі як Саражинка [Мельничук, 1957, с. 54], гідроніми східнороманського походження («авалем-адинке» (Валядинка – укр.) – глибока долина [Мельничук, 1957, с. 55-56] з'являються пізніше, принаймні мапи XVI століття не фіксують поселень з східнороманськими назвами [Кушнір, 2016, с. 186].

У заселенні краю значну роль відігравав Дністер, як торгівельна артерія. У XVII столітті з Галичини Дністром постачали деревину, в основному хвою. Від Могильова, Ямполья відправляли зерно до Акерману, Бендер і Маяк [Мельник, 1887, с. 646].

Як відомо, у 1681 році Туреччина передає під управління молдовському господарю спустошені грабежами і війнами придністровські землі [Мельник, 1887, с. 657]. Створилися сприятливі умови міграції молдован на лівий берег Дністра, але короткотривалість сприятливого періоду не мала успішної реалізації міграційних намірів.

Повернувшись після Карловицького трактату 1699 року у південно-східне Поділля, поляки змушені були залюднювати спустошений край за допомогою надання різноманітних привілеїв. З цього часу мав розпочатися черговий етап заселення лівобережжя Дністра, у тому числі і молдованами з правого берега. Втім, вдалими назвати зусилля не можна. Прагнення польських магнатів повернутися до методів минулого викликали гострий спротив населення, який на початку XVIII століття переріс в низку селянських локальних повстань і масовим переселенням українців за Дністер [Архив Юго-Западной России. Ч.3. Т.2. С.560-561]. Наскільки масовим? Відомо лише, що спустошувались цілі поселення. Такий розвиток подій не задовольняв землевласників і польська влада вкотре обіцянками і пільгами заохочувала повернення селян. Так було на початку XVIII століття після 1703 року, але після Прутського походу Петра I 1711 року за домовленостями мешканців лівобережного Подністров'я знову виселяли з обжитих земель, Побережжя знову перетворювалось у пустку.

Це все відомі трагічні події з історії Побережжя не дають нам чіткої відповіді про етнічний склад населення, історію його формування. Можемо лише констатувати, що землі лівого берега Дністра, які згодом увійшли до Балтського повіту, починають заселятись з кінця XV століття з появи таких поселень як Калавур (Рашків) і подальшого поступового освоєння території до річки Кодими на початку XVII століття, а відносно повні відомості про етнічний склад населення обраного для дослідження району знаходимо в джерелах з другої половини XIX ст.

З 1793 року з приєднанням до Російської імперії Правобережної України відбувається низка адміністративно-територіальних реформ. У 1795 році створюється Єленський повіт, а з об'єднанням Єленська і Балти у 1796 році затверджується нове структурне утворення – Балтський повіт [Бачинський, Ващенко, Кульчицький, 1976, с. 69]. На початку XIX ст. у Балтському повіті Подільської губернії було найбільше містечок – 15, найбільше великих сіл – 197 і лише 6 малих [Описи Подільської губернії, 2005, с.44]. Наведена статистика відображає високий рівень розвитку господарства, торгівлі. Повіт був привабливий для заселення, що і підтверджується позитивною динамікою чисельності населення.

Відносно детальна історія регіону до складу якого входив, крім Ольгопільського і Ямпольського повіту, Балтський повіт, викладена у нарисі К. Мельника «На Днестровском Побережьи» [Мельник, 1887, с. 638-675]. Автор в історичному екскурсі описує події і розглядає Побережжя як порубіжну зону, яка потерпає від регулярних грабіжницьких нападів татар у XVI – XVII століттях. У боротьбі з татарами згадує імена Шашкевичів, Чурилових, Слупичів, які захищали свої землі і села на східному краї Побережжя навколо Бершаді і Саврані [Мельник, 1887, с. 639-640]. Наприклад у 1617 році навколо Бершаді вже існувала велика кількість сіл [Мельник, 1887, с. 640]. Про національний склад ще не йдеться, однак на початку XIX столітті він був достатньо різноманітним. Крім українців – найчисельнішої групи, у повіті проживали євреї, молдовани, поляки інші групи населення. З цього часу питання характеристики етнічного складу Поділля привертає увагу дослідників і упорядників різноманітних довідникових, оглядових видань. В одному з таких як Камеральне і топографічне описання Подільської губернії Балтського повіту наведена статистика початку XIX ст., яку використовували зокрема В. Рудлинський і М. Карачківський [Карачківський, 1929]. Зацікавленість народознавчою проблематикою зростає особливо після експедиції Павла Чубинського. У праці В.Гульдмана у IX розділі «Населення губернії» з'являється підрозділ «Етнографічний склад населення», де виокремлено українців (в авторській редакції «малороси») як окремий етнос, домінуючий етнос у Подільській губернії – 80%. [Гульдман, 1889, с. 81]. До великоросів відносить лише чиновників, землевласників і старовірів, однак не вказує відсоткове співвідношення. Серед інших відзначає поляків і євреїв. Звертає увагу на полонізацію частини населення, яке змінює свою ідентичність, але не віру. Так, міщан-католиків в губернії у 1870 році було 12736 душ, однак лише 13,3% вважали себе поляками [Гульдман, 1889, с. 90]. Слід зауважити, що проблеми визначення ідентичності в католицько-польсько-шляхетському середовищі існували і на початку XX століття, адже католиками і шляхтичами могли бути й українці [Кушнір, 2023].

Достатньо детальна статистика єврейського населення. У 120 містечках вони складають 44% населення [Гульдман, 1889, с. 92], та у деяких, як у Могильові і Балті – від 60% - до 80% [Гульдман, 1889, с. 92]. З 325 907 євреїв у містах проживали 101 331 особа, у містечках 140 598 і 83 978 у сільській місцевості [Гульдман, 1889, с. 92].

Статистичні дані про молдован відсутні, лише зазначено, що найбільше молдован проживає в Ольгопільському повіті і тільки декілька родин у Балтському [Гульдман, 1889, с. 98].

На початку XX ст. у різних статистичних і довідникових виданнях традиція називати українців малоросами зберігається. Так у Пам'ятній книзі за 1911 рік серед інших спільнот згадуються здебільшого євреї, поляки, німці. Українці з молдованами у статистиці зазначені як «православні», або «русские» [Памятная книга, 1911].

Таку ж картину спостерігаємо у Довідниковій книзі Подільської єпархії. У статистиці м. Круті: православних прихожан 2013 (у тому числі в с. Олександрівка 526 (село моноетнічне, українське – В.К.), євреїв 4540 [Справочная книга, 1913, с. 40]. Інші етнічні спільноти не згадуються. Тобто, питання етнічного складу населення не мало для упорядників особливого значення.

Покажемо у цьому плані є також статистика прихожан двох крутянських храмів. До Покровської церкви відносилось 1277 прихожан, до церкви Богородиці – 1594 [Статистические сведения, 1878, с. 40]. За іншими джерелами йдеться про українців і молдован. У Трудах Подільського єпархіального історико-статистичного комітету вказано 1853 особи прихожан [Труды Подольского епархиального..., 1901, с.44].

Виклад основного матеріалу. Повніша інформація про етнічний склад населення Балтського повіту знаходимо у виданні Подільського єпархіального історико-статистичного комітету під редакцією Ю. Сіцінського. Крім надісланих свідчень з місць, упорядники використали різні джерела. Наприклад, для історії села Грабова використані матеріали столітнього періоду – від початку і до кінця XIX ст. Та все ж помітна відсутність дотримання єдиної методики визначення етнічного складу населення, бо завдання Подільського єпархіального історико-статистичного комітету було іншим. Першочергове завдання – статистика храмів, приходів і прихожан, у даному випадку православних, можливо з метою демонстрації чисельної переваги над іншими конфесіями, що важливо для етнографічно строкатої придністровської зони. Тому помітні прагнення фіксації насамперед чисельності

прихожан православних храмів у кожному населеному пункті, а не зосередження уваги на етнічних ідентичностях віруючих. Та не завжди вдавалося. Умовно села можна розділити на дві групи. До першої відносяться сільські поселення з конкретною вказівкою кількості прихожан української ідентичності. До другої групи входять поселення з українсько-молдовським православним населенням під такими формулюваннями як «незначна кількість молдован», «більше молдован», або «менше молдован», «українці і молдовани», «більше українців». Слід брати до уваги і те, що перед редколегією єпархіального комітету стояло непросте завдання – уніфікувати отриману з місць інформацію від приходських священників за стандартом, адже приходським священникам були надіслані «бланкові книги» для церковних літописів з переліком питань для відповідей. Отриману статистику упорядники мали узагальнити і доповнити, використовуючи різні доступні їм джерела. Та навіть упорядники визнали неповноту окремих описів.

Виконавцям завдань на місцях було проблематично визначати етнічну приналежність (українську чи молдовську) в умовах інтенсивної асиміляції насамперед молдован, але такі умовні формулювання в цілому відображають існуючу на той час реальність.

Тому інформацію про етнічний склад населення, навіть подану в конкретних цифрах, слід сприймати з застереженням. Передовсім щодо українців і молдован. У статистиці деяких приходів вони розділені, у деяких позначені як православні без розподілу на етнічні спільноти. Більше довіри до статистики шляхти, католиків, євреїв чисельність яких значно менша і кращі можливості обліку.

Таблиця 1.

Етнічний/конфесійний склад населення частини придністровської зони Балтського повіту

№ п/п	Поселення	Національний/конфесійний склад населення				
		Українці	Молдовани	Православні	Шляхта/католики	Євреї
	Балтський повіт					
1	Березівка	800	Незначна кількість			
2	Білоче	1067 більша частина українці, менше молдован			15	80
3	Борсуки	1606 Національності не вказані			2 родини (~ 12 осіб)	32
4	Будеї	3838			10 родин (~ 60 осіб)	8 родин (~ 48 осіб)
5	Гараба			1296	10	22
6	Грабова	1672 Національності не вказані				
7	Євтодія	1231			6	3
8	Ковбасна	1650 українці і молдовани			мало	
9	Кодима	2091				1000
10	Красеньке	1710	Є молдовани			
11	Круті	1853 українці, змішане українсько-молдовське населення				~ 2000
12	Лабушна	2741 українці і молдовани			6 родин (~ 36 осіб)	15 родин (~90 осіб)
13	Лисогірка	1791	10 родин (~60 осіб)		38 родин (~ 228 осіб)	
14	Молокіш		1120			Декілька родин
15	Мошняги	1112	26 родин (~ 156 осіб)		5 родин (~ 30 осіб)	
16	Оленівка	1208			13	20 родин, (~ 120 осіб)
17	Обжила	2083 переважно українці			40	
18	Писарівка	2157			30	150
19	Плоть	2968 більшість молдовани			2 родини (~ 12 осіб)	5 родин (~ 30 осіб)
20	Рибниця	2006 Більше молдован, менше українців			згадуються	згадуються
21	Серби	2441				

Продовження таблиці 1.

	Слободзея	2295 українці і молдовани			7 родин (~ 42 особи)	
22	Смолянка	1660				
	Стримба	867 українців і молдован				
23	Тимкове			2075	Незначна кількість	12 родин (~ 72 особи)
24	Шершенці	3170 переважно молдовани, менше українців				100
	Разом	17882	1336	~ 23978	~ 1068	~ 3747

В результаті, маємо описи з різними формулюваннями: «тільки українці», «українці», «переважно українці», «молдовани», «тільки молдовани», «українці і незначна кількість молдован», «православні», «тільки православні», «католики і євреї», «православні, католики і євреї».

В тексті міститься інформація з історії поселень, наслідків міжкультурної комунікації, зокрема акультурації, асиміляції. Так в селі Березівка проживають українці з невеликою кількістю молдован, які щороку поступово втрачають свою мову і свої особливості [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с.37].

У деяких селах фіксуються міграційні процеси, які вплинули на зміну етнічного складу населення. Так, наприклад, село Гараба засноване молдованами, але поступово збільшувалась кількість українців з Рахнян, Трибусовки, Копіївки. Переселенці з цих місць і отримали прізвища Рахнянські, Трибусовські, Копіївські. В результаті, українців стало більше, ніж молдован [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с.40]. Ймовіріше, українці спочатку оселялися окремо, заснувавши хутір, чи невеличке поселення, назване «Слобода». Згодом воно об'єдналося з Гарабою.

Маємо конкретні відомості про міграції з Молдови, зокрема про молдован, що на початку XVIII ст. переселилися з правого берега Дністра і заснували село Вадатуркол [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с.39].

Привертає увагу структурованість поселень за національною ознакою. Наприклад, село Ковбасна поділялось на кути Шендирівка, Донцулова і Слобода. У Слободі мова українська, в інших – молдовська [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с.43]. Тобто такий принцип розселення сприяв збереженню принаймні мовної ідентичності.

Простеження шляхів заселення придністровської зони повіту – один з пріоритетів редколегії. Вона знаходить їх у прізвищах, наприклад серед мешканців містечка Круті: Рашківські – вихідці з Рашкова, Плотянські – із села Плоть, Кодимські – з Кодими, Чечельницькі – з Чечельника, Будеянські – з Будеїв. Такі спостереження важливі, вони визначають відстані міграцій до вказаного містечка – 20-30 кілометрів.

Теж саме і в Обжилі. Прізвища Саражинські (із Саражинки) Калюські (із Калюса) [Подольського єпархиального..., 1901, с.48].

Село Серби формувалося з переселенців, зокрема ближніх поселень: Бабчинців, Деречина, Крикливців, Мурафи, Трембівки, Ярошівки [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с. 50]. Ймовірно і в заснуванні села Пиріжна брали участь вихідці з Рашкова, що на Дністрі, так як біля села існували «Рашківські хутори». [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с.792].

Наведені тексти вказують, що шляхи заселення придністровської зони Балтського повіту, вели, насамперед, з Поділля і Молдови.

Населення етнічних груп деяких поселень знаходилось у стадії акультурації і асиміляції. Так, у селі Французське (нині Лисогірка) прихожан 903 осіб чоловіків і 888 жінок. Всі українці [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с. 52]. 38 родин шляхти, у яких мова українська. 10 родин молдован. у яких молдовська мова лише у домашньому побуті [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с. 52]. А в селі Ракулове, засновником якого був молдован Ракова, на час складання звіту було 579 чоловіків і 539 жінок прихожан. Всі українці [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с. 66].

Є приклади складних міжнаціональних взаємин. Так у Кам'яному броді разом з українцями і шляхтою проживали молдовани, але не могли ужитися і оселилися поряд і з'явилося нове село з назвою Молдованка. У даному випадку маємо приклад спротиву до інтеграції спільноти. Завдяки цьому молдовани зберегли мову, вірування, одяг [Труди Подольського єпархиального..., 1901, с. 76].

Не минули упорядники питання внутрішніх міграцій. Йдеться про землевласника Любомирського, який переміщував селян у межах своїх поселень [Труды Подольского епархиального..., с. 78], особливості господарської діяльності, відзначаючи, наприклад, відоме виробами ткацтва село Баштанків, де заміжні жінки тчуть полотно, скатерки, рушники, а дівчата вишивають сорочки [Труды Подольского епархиального..., 1901, с. 829].

Аналіз статистики засвідчує присутність українців у кожному селі і містечку повіту, що є природним для Південно-Східного Поділля. Однак до моноетнічних українських поселень можна віднести ще поселення з невказаною етнічною ідентичністю мешканців. Можливо упорядники інформації на місцях свідомо вважали за непотрібне нагадувати як про відомий і визнаний факт. Ймовірність такого припущення підтверджується іншими джерелами.

Висновки. Отже з 24 обраних для дослідження поселень придністровської зони Балтського повіту українці зафіксовані в усіх поселеннях, декілька сіл українсько-молдовські, однак невідома чисельність молдовського населення. Чисельність українців за статистикою близько 20 тисяч. Але їх значно більше, якщо брати до уваги статистику православних прихожан, серед яких, ймовірно, не менше двох третин українці. Також слід брати до уваги чисельність таких українських моноетнічних поселень як Борсуки, Піщанка. Невідомі причини відсутності даних про українців у таких селах і містечках як круті Гараба, Загнітків, Тимкове. У цілому ж, статистика етнічного складу населення Балтського повіту в Трудах Подільського епархиального історико-статистичного комітету є першою і найбільш повним і важливим джерелом для вивчення етнічних процесів з кінця XIX століття.

Джерела та література:

- Антонович, В.** (1896). Несколько данных о землевладении в Южной Украине в XV столетии. КСН№10, 11с.
- Архив Юго-Западной России.** (1868). Т.2, ч.3, 561 с.
- Бачинський, А.Д., Ващенко, В.П., Кульчицький, С.В.** (1976). Изменения административно-территориального деления Одесщины (конец XVIII – 1975 г.). *Археологические и археографические исследования на территории южной Украины*. Киев-Одесса, 69 с.
- Боряк, Г.В.** (1985). Територія і залюдненість Брацлавщини в першій половині XVI ст. (до 1566 р). *Історичні дослідження: Вітчизняна історія*. В.11.К., 64 с.
- Гульдман, В.К.** (1889). Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский, 81 с.
- Дашкевич, Я.Р.** (1990). Східне Поділля на картах XVI ст. *Географічний фактор в історичному процесі*. К., 157 с. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/geo_1990_bn_155.
- Карачківський, М.** (1929). Опис Поділля з 1819 року В. Рудлицького. (До історії Поділля поч. XIX в.). *Студії з історії України Науково-дослідчої кафедри з історії України в Києві*. Т. 2: виданий на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності.
- Карачківський, М.** (1929). Північно-західня Балщина (Історично-географічні матеріали на підставі подорожі влітку 1928 року). *Історико-етнографічний збірник ВУАН*. Київ. Т.3. с.159-196.
- Крикун, М.** (2008) Брацлавське воєводство у XVI-XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, С.241,247,250,265).
- Кушнір, В. Г.** (2016) Кодимщина в структурі етноконтактної зони степу і лісостепу. *Одеські етнографічні читання. Кодима: історія і культура порубіжжя східної і західної цивілізацій*. Одеса, 184-192.
- Кушнір, В. Г.** (2023) Міжкультурні комунікації в етнографічній розвідці Левка Юркевича. *Народна творчість та етнологія*. №4. С. 20-28.
- Мельник, К.** (1887) На Дністровском Побережьи. *Киевская старина*. Август. Т. XVIII. С.638-675.
- Мельничук, О.С.** (1957) Топонімія Кодимського району Одеської області. *Мовознавство*. К., Т. 14, 54 с.
- Описи Подільської губернії** (1800 та 1819 pp.). (2005). / упоряд. Ю.С.Земський, В.В.Дячок. Хмельницький, 44.
- Памятная книга Подольской губернии на 1911 год.** (1911). Каменец-Подольск.
- Справочная книга Подольской епархии.** (1913). Каменец-Подольск.
- Статистические сведения о церквах и притчах оных и монастырях Подольской епархии.** (1878) Каменец-Подольский. 40 с.
- Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии.** (1901). Выпуск девятый под редакцией священника Ефимия Сецинского. Каменец-Подольск, 829 с.

References:

- Antonovich, V.** (1896). *Neskolko dannikh o zemlevladienii v Yuzhnoi Ukraine v XV stoletii.* [Some information about land ownership in Southern Ukraine in the 15th century] KSN^o10 , 11s. [in Ukrainian].
- Bachinskii, A.D., Vashchenko, V.P., Kulchitskii, S.V.** (1976). *Izmeneniya administrativno-territorialnogo deleniya Odesshchini (konets XVIII – 1975 g.).* [Changes in the administrative-territorial division of Odessa region (late 18th century – 1975).] *Arkheologicheskie i arkheograficheskie issledovaniya na territorii yuzhnoi Ukraini.* Kiev-Odessa, 69 s. [in Ukrainian].
- Boriak, H.V.** (1985) *Terytoriia i zaliudnenist Bratslavshchyny v pershii polovyni XVI st. (do 1566 r.).* [Territory and population of the Bratslav region in the first half of the 16th century (until 1566).] *Istorychni doslidzhennia: Vitchyznianna istoriia.* V.11.K., 64 s. [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.R.** (1990) *Skhidne Podillia na kartakh XVI st. Heohrafichnyi faktor v istorychnomu protsesi.* [Eastern Podillia on maps of the 16th century. P.157. Geographical factor in the historical process.] K., 157 s. URL: http://resource.history.org.ua/publ/geo_1990_bn_155. [in Ukrainian].
- Gul'dman, V. K.** (1889) *Podolskaya guberniya. Opit geograficheskogo-statisticheskogo opisaniya.* [Podolsk province. Experience of geographical and statistical description.] Kamenets-Podolskii, 81 s. [in Ukrainian].
- Karachkivskyi, M.** (1929). *Opys Podillia 3 1819 roku V. Rudlytskoho. (Do istorii Podillia poch. XIX v.).* [Description of Podillia 3 of 1819 by V. Rudlytsky. (To the history of Podillia at the beginning of the 19th century)] *Studii z istorii Ukrainy Naukovo-doslidchoi kafedry z istorii Ukrainy v Kyievi.* T. 2: vydanyi na poshanu akademika Mykhaila Serhiiovycha Hrushevskoho z nahody shistdesiaty richnytsi zhyttia ta sorokovykh rokoyv naukovoi diialnosti [in Ukraine] [in Ukrainian].
- Krykun, M.** (2008) *Bratslavske voievodstvo u XVI-XVIII stolittiakh.* [Bratslav Voivodeship in the 16th-18th centuries.] *Statti i materialy.* Lviv, S.241,247,250,265). [in Ukrainian].
- Kushnir, V. H.** (2016) *Kodymshchyna v strukturi etnokontaktnoi zony stepu i lisostepu.* [Kodim region in the structure of the ethno-contact zone of the steppe and forest-steppe.] *Odeski etnohrafichni chytannia. Kodyma: istoriia i kultura porubizhzhia skhidnoi i zachidnoi tsyvilizatsii.* Odesa, 184-192 S. [in Ukrainian].
- Kushnir, V.H.** (2023) *Mizhkulturni komunikatsii v etnohrafichnii rozvidtsi Levka Yurkevycha.* [Intercultural communications in the ethnographic exploration of Levko Yurkevich.] *Narodna tvorchist ta etnolohiia.* №4. 20-28 S. [in Ukrainian].
- Melnychuk, O. S.** (1957) *Toponimiia Kodymskoho raionu Odeskoï oblasti.* [Toponymy of Kodimsky district of Odessa region.] *Movoznavstvo.* K., T. 14, 54 s. [in Ukrainian].
- Melnyk, K.** (1887) *Na Dnestrovskom Poberezhzy.* [On the Dniester Coast.] *Kyevskaia starina.* Avhust. T. XVIII. S.638-675. [in Ukrainian].
- Opysy Podil'skoi gubernii (1800 ta 1819 rr.).** (2005) [Descriptions of the Podolsk Province (1800 and 1819)] uporiad. Yu.S.Zemskyi, V.V.Diachok. Khmelnytskyi, S.44. [in Ukrainian].
- Pamyatnaya kniga Podolskoi gubernii na 1911 god.** (1911). [Memorial book of Podolsk province for 1911] Kamenets-Podolsk, [in Ukrainian].
- Spravochnaya kniga Podolskoi yeparkhii.** (1913) [Directory of the Podolsk Diocese] Kamenets-Podolsk, S.40.(13). [in Ukrainian].
- Statisticheskie svedeniya o tserkvakh i pritchakh onikh i monastiryakh Podolskoi yeparkhii.** (1878) [Statistical information about churches and parishes and monasteries of the Podolsk diocese] Kamenets-Podolskii. s.40. [in Ukrainian].
- Trudi Podolskogo yeparkhial'nogo istoriko-statisticheskogo komiteta. Prikhodi i tserkvi Podolskoi yeparkhii.** (1901). [Proceedings of the Podolsk diocesan historical and statistical committee. Parishes and churches of the Podolsk diocese.] Vipusk devyatii pod redaktsiei svyashchennika Yefimiya Setsinskogo. Kamenets-Podolsk, 829 s. [in Ukrainian].